

Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

Αρχείον Στεφάνου Νικ. Δραγούμη. Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάστασι του 1878 στη Μακεδονία. Εισαγωγή και επιμέλεια Ιωάννου Σωτ. Νοτάρη

Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.990](https://doi.org/10.12681/makedonika.990)

Copyright © 2015, Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαδόπουλος Σ. Ι. (1967). Αρχείον Στεφάνου Νικ. Δραγούμη. Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάστασι του 1878 στη Μακεδονία. Εισαγωγή και επιμέλεια Ιωάννου Σωτ. Νοτάρη. *Μακεδονικά*, 7, 385–387.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.990>

στό άρχαιο του Κατσουγιάννη. Άν και νεώτερα, τὰ κείμενα αυτά παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον, γιατί μᾶς δίνουν μιὰ πλήρη εικόνα τῆς κοινοτικής ὀργάνωσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, σὲ μιὰ χαμένη σήμερα ἐστία του. Μέσα στοὺς «Κανονισμοὺς» αὐτοὺς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινοτικὴ διοίκηση, μπορεῖ ἐπίσης νὰ δῆ κανεὶς πῶς ἦταν ὀργανωμένη ἡ παιδεία, ἡ Ἐκκλησία, ἡ κοινωρικὴ πρόνοια καὶ ἕνα τμῆμα τῆς δικαιοσύνης, τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσή του.

Ὁ Κατσουγιάννης, μὲ τὰ δύο βιβλία του ποὺ παρουσιάσαμε παραπάνω, ὄχι μόνον ἱκανοποίησε κάπως ἕνα ζωηρὸ πόθο του, ἀλλὰ καὶ μᾶς βοήθησε, ὅσο μπορούσε, νὰ εὐρύνομε τὶς γνώσεις μας πάνω σ' ἕνα σοβαρὸ θέμα τῆς νεώτερης ἱστορίας μας. Ἄς εὐχηθούμε καὶ ὅς ἐλπίσουμε ὅτι τὸ παράδειγμά του θὰ παραινῆσει καὶ ἄλλους, νεότερους καὶ εἰδικότερους, νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὸ σοβαρὸ, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ παραμελημένο, θέμα τοῦ ρόλου τῶν Κουτσοβλάχων μέσα στὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ ἔθνους μας κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἄρχειον Στεφάνου Νικ. Δραγούμη. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα γιὰ τὴν επανάσταση τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία. Εἰσαγωγή καὶ ἐπιμέλεια Ἰωάννου Σωτ. Νοτάρη, Θεσσαλονίκη 1966, 8ον, σελ. 444 [Ἐκδοσις τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀριθμ. 85].

Ἄρκετὰ κεφάλαια τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας δὲν ἔχουν μελετηθῆ ὡς σήμερα ἱκανοποιητικά, γιατί οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἔρευνητές, Ἕλληνες καὶ ξένοι, εἶχαν στρέψει τὸ ενδιαφέρον τους πρὸς τὸ πολὺ στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῆς μεγάλης ἐπανάστασης τοῦ 1821 παρὰ στὰ γεγονότα τῶν νεότερων χρόνων. Ἐτσι π.χ. ἀρκετὰ ἀγνωστες παραμένουν ὡς τώρα οἱ ἐπαναστατικὲς κινήσεις τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας, Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας κατὰ τὸ 1854 καὶ 1878, κατὰ τὴν περίοδο δηλαδὴ τοῦ σοβαρῶν κρίσεων τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος. Σ' αὐτὸ συνετέλεσε ἴσως καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ 21 μὲ τὴν αἴγλη του ἐπισκίασε κάπως τοὺς ὑποδεέστερους, κατὰ τὴν ἀποψη μερικῶν, μεταγενέστερους ἀπελευθερωτικὸς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γνωρίζουμε σήμερα τὴν παλαιότερη παρὰ τὴ νεώτερη ἱστορία μας.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ ζήτημα, ἀναμφισβήτητο εἶναι τὸ κενὸ στὶς ἱστορικὲς μας γνώσεις, γιὰ τὴν περίοδο ποὺ μιλοῦμε, παραμένει σημαντικὸ, γι' αὐτὸ καὶ κάθε προσφορά στὸν τομέα αὐτὸν πρέπει νὰ εἶναι εὐπρόσδεκτη. Αὐτὸ καὶ μόνο θὰ ἀρκοῦσε ἴσως γιὰ νὰ χρωστοῦμε πολλὰς εὐχαριστίες στὸν φιλόλογο καθηγητὴ κ. Ἰωάννη Νοτάρη, ποὺ μὲ ἀγάπη καὶ πολὺ κόπο ἔφερε στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας σοβαρὰ ἀρχαιολογικὰ ὑλικά, ἀναφερόμενο στὴν επανάσταση τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία. Ἡ ἐργασία του μάλιστα ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία καὶ γιὰ ἕναν ἀκόμη λόγο, γιατί τὸ ὑλικὸ τῆς ἀντλείται ἀπὸ ἀξιόλογη πηγή, τὴν πρὸ σημαντικὴ ἴσως γιὰ τὰ γεγονότα, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται: τὰ ἔγγραφα, ποὺ δημοσιεύει ὁ κ. Νοτάρης, προέρχονται ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ Στεφάνου Δραγούμη (γιου τοῦ ἐκδότῆ τῆς «Πανδώρας» καὶ συγγραφέα τῶν «Ἱστορικῶν ἀναμνήσεων» Νικολάου Δραγούμη καὶ πατέρα τοῦ Ἰωάνου Δραγούμη), ποὺ ὡς δραστήριο μέλος «τῆς ἐν Ἀθήναις Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς» ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο στὴν ὀργάνωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία.

Τὸ βιβλίο τοῦ κ. Νοτάρη διαιρεῖται σὲ δύο μέρη: σὲ μιὰ ἐκτενῆ ἱστορικὴ εἰσαγωγή (σ. 10-54) καὶ στὰ κείμενα τῶν ἐγγράφων (σ. 55-434). Ἀκολουθοῦν ὁ πίνακας ὀνομάτων, τὰ διορθωτὰ καὶ ὁ πίνακας περιεχομένων.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς «Εἰσαγωγῆς» του (Ὁ Στέφανος Δραγούμης καὶ τὸ Ἄρχεῖο

τῆς *Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς*, σ. 11-14) ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται μὲ συντομία στὸ ἱστορικὸ τῆς Ἰδρύσεως τῆς «Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς», τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1878 στὴν Ἀθήνα, στὴν ἀποστολὴ τῆς, στὰ μέλη τῆς, ποὺ ἦταν ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἰωάν. Παναζίδης, ὁ στρατιωτικὸς γιατρός Γεώργ. Παπαζήσης, ὁ καθηγητὴς Νικ. Χαλκιάπουλος καὶ οἱ δικηγόροι Λεων. Πασχάλης καὶ Στέφ. Δραγοῦμης, καὶ τέλος μᾶς δίνει μιὰ γενικὴ περιγραφή τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀρχείου τῆς παραπάνω Ἐπιτροπῆς, ποὺ συγκεντρώθηκε ἀπὸ τὸν Στέφ. Δραγοῦμη καὶ δωρήθηκε στὶς 31 Μαΐου 1960 ἀπὸ τὸν κ. Φίλιππο Στεφ. Δραγοῦμη στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ δεύτερο κεφάλαιο, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ (*Ἡ ἐπανάσταση τῆς Μακεδονίας στὴ βιβλιογραφία*, σ. 14-20), εἶναι μιὰ κριτικὴ ἐπισκόπηση τῶν ὅσων γράφτηκαν ὡς τώρα γιὰ τὴ Μακεδονικὴ αὐτὴ ἐπανάσταση. Μιὰ ματιὰ ἐδῶ ἀρκεῖ γιὰ νὰ πείσει τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὸ πόσο φωταχὴ ἦταν ἡ ἔρευνα πάνω στὸ κεφάλαιο αὐτὸ τῆς ἱστορίας μας. Μετὰ ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτά, εἰσαγωγικά μᾶλλον, κεφάλαια ἀκολουθεῖ τὸ κύριον τμῆμα τοῦ πρώτου μέρους τοῦ βιβλίου (*Τὸ ἱστορικὸ τῆς ἐπαναστάσεως*, σ. 21-52), ποὺ ὑποδιαιρεῖται σὲ τρία μέρη: α) *Τὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1878*, β) *Τὰ ἐλληνικὰ γεγονότα στὶς ἀρχὲς τοῦ 1878* καὶ γ) *Τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς Μακεδονίας*. Χρησιμοποιοῦντας ὁ συγγραφέας τὴ γνώστη βιβλιογραφία κατατοπίζει μὲ σαφήνεια τὸν ἀναγνώστη στὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1878 γεγονότα (ἐπανάσταση Ἐρζεγοβίνης καὶ Βοσνίας τὸ 1875, Βουλγαρίας τὸ 1876, πόλεμος Σερβίας καὶ Μαυροβουνίου ἐναντίον τῆς Τουρκίας τὸ 1876, Πρεσβευτικὴ διάσκεψη τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν ἴδιο χρόνο, ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1877-1878), στὴ δυναμικότητα καὶ ἀδράνεια τοῦ ἐλεύθερου ἐλληνικοῦ κράτους, στὸν ἀναβρασμὸ τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων καὶ στὴν ἐξάσθη τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ λαοῦ τῆς Ἀθήνας, ποὺ μὲ τὴν πίεσίν τους δόγησαν στὴν ἄκαιρη εἰσβολὴ τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Θεσσαλία σ. 21 Ἰανουαρίου 1878, καὶ ἄλλα. Ἰδιαίτερα στὸ τρίτο μέρος τοῦ ἴδιου κεφαλαίου ὁ κ. Νοτάρη, στηριζόμενος καὶ στὰ σημαντικότερα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῶν ἐγγράφων, ποὺ δημοσιεύει παρακάτω, μᾶς δίνει μιὰ σύντομη, ἀλλὰ καλὴ ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἰδρύση τῆς μεγάλης Βουλγαρίας μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (31 Ἰανουαρίου 1878) δὲν ἄφηνε στοὺς Ἕλληνες, γιὰ τὴν προετοιμασίαν τῶν δικαίων τους, ἄλλο δρόμο ἀπὸ τὴν ὀργάνωση ἐπαναστατικῶν κινήσεων στὴν Ἠπειρο, Θεσσαλία καὶ ἰδίως στὴ Μακεδονία, ποὺ κινδύνευε ἄμεσα. Ἡ προετοιμασία τοῦ ἀγώνα, ἡ ὀργάνωση ἐθελοντικῶν σωμάτων στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ἡ ἐκρηξὴ τῆς ἐπανάστασης στὴν περιοχὴ Ὀλύμπου - Πιερῶν καὶ τὰ ὑπόλοιπα γεγονότα ὡς τὴ λήξη τῶν ἐπιχειρήσεων (Ἀπρίλιος 1878) ἀπασχολοῦν ἰδιαίτερα τὸ συγγραφέα. Ἡ «Εἰσαγωγή» τοῦ βιβλίου κλείνει μ' ἓνα σύντομο «Ἐπίλογο» (σ. 52-54).

Τὸ δεύτερο καὶ μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου καλύπτουν τὰ δημοσιεύμενα ἐγγραφα (248 συνολικά), καταταγμένα σὲ 18 φακέλους (φάκ. Α'-ΙΖ' καὶ ΙΘ'). Στὸ ἴδιο μέρος (φάκ. ΙΗ') ἀναδημοσιεύεται καὶ ἡ ἔντυπη λογοδοσία τῆς «Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς», ποὺ εἶχε κυκλοφορήσει σὲ λίγα ἀντίτυπα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1878 καὶ ποὺ περιέχει πολὺτιμες καὶ λεπτομερεῖς πληροφορίες, ἰδίως οικονομικῆς φύσεως.

Ἐπειδὴ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ περιγράψουμε, ἔστω καὶ συνοπτικά, τὸ περιεχόμενο τῶν δημοσιευομένων ἐγγράφων, γι' αὐτὸ κρίνουμε σκόπιμο νὰ παραθέσουμε ἐδῶ τοὺς τίτλους τῶν διαφόρων φακέλων, ποὺ εἶναι ἀρκετὰ κατατοπιστικοί: Φάκ. Α': *Πρακτικὰ τῆς Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς*, σ. 57-78. Φάκ. Β': *Ἐγγραφα καὶ τηλεγραφήματα σχετικὰ μὲ τὴν προετοιμασίαν τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἀποστολῆς Δουμπιῶτη*, σ. 79-102. Φάκ. Γ': *Προσπάθεια στρατολογίας ἀπὸ τὸν Γεώργιο Θεωμᾶ*, σ. 103-110. Φάκ. Δ': *Ἀποστολὴ Κοσμᾶ Δουμπιῶτη*, σ. 111-118. Φάκ. Ε': *Ἀποστολὴ ἐφοδίων ὑπὸ τὸν Μ. Καραγιώργο*, σ. 119-122. Φάκ. ΣΤ': *Ἀποστολὴ Χρ. Γεωργιάδη*, σ. 123-134. Φάκ. Ζ': *Ἀποστολὴ Χ. Κριεμάδη*, σ. 135-152. Φάκ. Η': *Ἀποστολὴ Ἰω. Ὀλυμπίου καὶ Γούλα Νέλα*,

σ. 153-170, Φάκ. Θ': *Τηλεγραφήματα σχετικά με τις κινήσεις όλων των σωμάτων από της άποτυχίας της αποβάσεως του σώματος 'Ολυμπίου μέχρι του τέλους της επαναστάσεως*, σ. 171-184. Φάκ. Γ': *'Επιστολές και εκθέσεις Κ. Δουμπιότη, σ. 185-206. Φάκ. ΙΑ': 'Επιστολές Μιλτ. 'Αποστολίδη, σ. 207-219. Φάκ. ΙΒ': 'Επιστολές Κ. Βατικιώτη, σ. 220-256. Φάκ. ΙΓ': 'Επιστολές 'Ιω. Παλαμίδη, σ. 257-262. Φάκ. ΙΔ': 'Επιστολές προς τόν Στέφ. Δραγούμη κατά τη διάρκεια της επαναστάσεως από τό έσωτερικό, σ. 263-268. Φάκ. ΙΕ': *Διάφορα έγγραφα από τις επαναστατημένες περιοχές, σ. 269-308. Φάκ. ΙΣΤ': 'Επιστολές από μέλη της τοπικής έπιτροπής Σκιάθου, σ. 309-344. Φάκ. ΙΖ': 'Επιστολές και αναφορές από τού τέλους της επαναστάσεως και πέρα, σ. 345-372. Φάκ. ΙΗ': *Λογοδοσία της εν 'Αθήναις Μακεδονικής 'Επιτροπής (ανάτυπωση), σ. 373-430, και Φάκ. ΙΘ': 'Εγγραφα σχετικά με την λογοδοσία της Μακεδονικής 'Επιτροπής, σ. 431-433.***

Από την παράθεση των τίτλων τών φακέλων εύκολα μπορεί νά άντιληφθῆ κανείς ὅτι τά δημοσιευόμενα έγγραφα καλύπτουν ὄλη σχεδόν τήν ἔκταση τοῦ θέματος, στό ὁποῖο ἀναφέρονται. Βέβαια μερικά ἀπό αὐτά δέν εἶναι τόσο σημαντικά καί ἴσως μιά περίληψη τοῦ περιεχομένου τών θά ἀρκοῦσε γιά νά κατατοπίση τόν ἔρευνητή, ἀλλά καί ἡ δημοσίευση ὄλων τών εγγράφων ἰn extenso δέν σημαίνει - κάθε ἄλλο - ὅτι μειώνει τήν ἀξία τοῦ βιβλίου.

Ὁ κ. Νοτάρης δέν περιορίζεται σέ ἀπλή ἔκδοση τών εγγράφων, ἀλλά τά συνοδεύει καί μέ πολλά ἐπεξηγηματικά σχόλια, πού ἀναφέρονται σέ πρόσωπα, τοπωνύμια, γεγονότα κ.λ. Ὁ ἀριθμός καί ἡ ποιότητα τών σχολίων αὐτῶν δείχνουν καλά πόσο πολύ κόπιασε ὁ ἐκδότης, ἀνατρέχοντας καί σέ ἄλλες πηγές, ὅπως τό 'Ιστορικό Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τών Ἐξωτερικῶν, οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς κ.ἄ. Γενικά ἡ ἐργασία τοῦ κ. Νοτάρη εἶναι πολύ ἐπιμελημένη καί ἀποτελεῖ σημαντική προσφορά στήν ἔρευνα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ τῆς νεώτερης ἱστορίας μας. Ἡ ἔλλειψη ἐνός καταλόγου τῶν δημοσιευμένων εγγράφων καί ἐνός καλοῦ χάρτη τῆς περιοχῆς, ὅπου διαδραματίστηκαν τά γεγονότα, πού θά ἔκανε τελειότερο τό βιβλίον, δέν νομίζω πῶς πρέπει νά ἀποδοθῆ σέ ἀγνοία ἢ ἀμέλεια τοῦ ἐκδότη. Εἰδικά γιά τήν ἀπουσία τοῦ χάρτη γνωρίζω καλά ὅτι αὐτή ὀφείλεται σέ τεχνικές δυσχέρειες, ἄσχετες μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ κ. Νοτάρη.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οί Μακεδόνες κατά την επανάστασιν του 1821. Ἐκδοσις τρίτη, μέ τās νέας ἱστορικές πηγάς ('Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονική Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 25), Θεσσαλονίκη 1967, 8°, σ. 325, πίν. 32.

Ἡ ἱστορία τῆς Μακεδονίας, τοῦ βόρειου αὐτοῦ προμαχώνα τοῦ ἑλληνισμοῦ, κατά τήν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας τουλάχιστο, δέν ἔχει δῆ ἀκόμη τό φῶς τῆς δημοσιότητας. Ὑπάρχει ἄφθονο ὕλικό τόσο σέ ἐκδιδόμενες πηγές (ἰδίως σέ περιηγητικά κείμενα καί συλλογές εγγράφων), ἀνεξερεύνητο καί ἀνεκμετάλλευτο ὡς σῆμερα, ὅσο καί σέ ἀνέκδοτα έγγραφα διαφόρων ἀρχείων τοῦ ἐξωτερικοῦ καί τῆς Ἑλλάδας (κυρίως προξενικές ἐκθέσεις, ἀναφορές καί ὑπομνήματα κ.λ.π.), τοῦ ὁποίου ἡ συλλογή καί ἡ ἐπιστημονική παρουσίαση ἄφθοναί εἰς ἐπιτακτικότερη ἀπό μέρα σέ μέρα, ὅστερ' ἀπό τῆς νέας σημερινῆς συνθηκῆς, γιά νά ἐξασφαλίση στήν ἑλληνικότητα Μακεδονία τῆ θέσης πού πραγματικά τῆς ταιριάζει μέσα στόν χῶρο τῆς ΝΑ Εὐρώπης. Ἡ ἔλλειψη ὁμως μίᾶς γενικῆς ἱστορικῆς σύνθεσης συμπληρώνεται ὡς ἕνα σημεῖο ἀπό μεμονωμένες μελέτες πού γράφτηκαν κατά καιρούς ἀπό τοπικούς ἱστοριογράφους καί ἀπό λαμπρούς εἰδικούς ἔρευνητές. Ἀνάμεσα στούς τελευταίους πρωτεύουσα θέση κατέχει ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου, τοῦ ὁποίου καί θά παρακολουθήσουμε τό περιεχόμενο.

Ὁ κ. Βασδραβέλλης, ὁ ὁποῖος μέ υἱική, θά λέγαμε, στοργή καί ἀγάπη ἔχει ἀγκαλιάσει